
KRITIKAI SZEMLE

EGY KÜLÖNÖS AJÁNDÉK

Dragoslav Mihailović: *Petrija koszorúja*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982. Fordította Szűcs Imre.

Egy dolgot mindjárt be kell vallanom: fordításkritikai írásom élére Majonényi Mihály elbeszélésének némileg megváltoztatott címét kölcsönöztem. Tettem ezt azért, mivel vannak párhuzamai ezzel a szomorúság történettel, és bizarr módon el lehet játszódni ezekkel a párhuzamokkal.

Szűcs Imre, Dragoslav Mihailović nagy sikkerű regényének fordítója, nemrégiben egy, az irodalmi életünkben ritka vállalkozásra szánta el magát. A Kilátóban megjelent, legtalálékosabban „eruptív fordítói vallomásnak” nevezhető cikkében ő maga kísérelte meg méltatni fordításának jelentőségét, és szemére hányta kritikáinknak, hogy érdektelenül siklik át ennek ténye felett, holott a fordító műve, mint Szabó Ede nyomán ő is megállapítja, ajándék. Ajándék a nemzetnek.

Fordítónknak több szempontból igaza van, a közömbösséggel és az ajándékozás gesztusával kapcsolatban is. A mű nyelvi újjáteremtése mint ajándék? Igen, úgy is felfogható, noha annak aztán igen különös, sőt megfoghatatlan (mint a plágium gyanújába esve idézett elbeszélés gyerekekhoseinak festék alatti meseképe). Kinek az ajándéka egyáltalán, a szerzőé vagy a fordítóé? Értéke talán a tükörjellege, csak nem tudni, a mű eredeti világát vagy a magunk vonásait látjuk-e benne szívesebben.

Lássuk hát közelebről ezt a különös ajándékot, nem hallgatva a magyar közmondás tanácsára, miszerint ajándék lónak ne nézd a fogát! Igaz, a fordítással kapcsolatos irodalom tanúsága szerint, sokszor a nyelvi átültetők sem kedvelik, ha tevékenységük bonolós alá kerül.

A címben kissé talányos *Petrija koszorúja*, amelyről csak találgathatjuk, hogy töviskoszorút sejt-e vagy a mű szerkezetére utal, hangvétele, írói attitűdje tekintetében a magyar irodalomtól nem idegen. A külvilágnak a parasztasszony és bányászfeleség személyiségén átszűrte, de szinte folklorisztikai alaposságú ábrázolása, a főhős „visszaemlékezéseinek” a magnetofonszalagról való lejegyzést sejtető rögzítése Szabó Pálra és még inkább Móricz Zsigmondra emlékeztet, Petrija pedig *A boldog em-*

ber Joó Györgyének édestestvére. Hogy élettörténetének nincs semmi optimista távlata, és a bajok magyar elődjénél mélyebbre taposták, annak okát nyilván asszonyi sorsában, a Németh László nőhőseihez hasonló lelkiállatában kellene keresnünk.

Ami viszont a szerkezeti formát kitölti, étellel telíti, annak a közép-szerbiai különös tájnak gomolygó, nehéz atmoszférája, hőseinek sötét, életszerűen megjelenített, hiedelmekkel terhes világa alig kapcsolható az élő magyar irodalmi hagyományhoz, habár maga a babonáság, a rontások, ráimádkozás, bájolás, a higannyal vagy mással előidézett mérgezés, mindez az „alvadtvérszíni” realitás megvolt és ma is ott szunnyad a magyar népelet mélyén. Ez az élményanyag, illetve az anyanyelvi olvasó nyelvismeretét is próbára tevő homogén nyelvjárási anyagot felhasználó közlésmód, az idegen világ aprólékos ábrázolása próbálja meg a fordítót, és teszi munkáját nem mindennapi vállalkozássá.

Mihailović munkássága e regény kivételével a magyar irodalomban teljesen visszhangtalan ez ideig, a *Petrijá koszorújából* azonban már Szűcs Imre fordítása előtt is ízelítőt kaptak a magyar olvasók, ugyanis a *Nagyvilágban* (1977. évfolyam 3. szám) már megjelent a mű Feküdj, húgom, a vérembe, hogy megmondjam, ki vagy c. fejezete, mégpedig *Vujicsics Marietta* fordításában. Ez a próza fordításban ritkán adódó összevetési lehetőség egy érdekes, egyszerre szakmai és etikai problémát vet fel, amelyhez a gyengén csörgedező fordításkritikánk éppen hogy eljutott.

A két fordítás összevetése közben lepődtem meg azon a *nagyfokú hasonlóságon*, sőt a teljesen azonos részleteken, ami már nem lehet a véletlen terméke. Őrizget ugyan a hagyomány egy szép legendát, hogy egyszer az ókorban hetvenheten fogtak egyazon szöveg fordításához, és minden fordító hajszájra azonos szöveget produkált, de a valóságban két átültetés legegyszerűbb mondata is elenyésző ritkasággal egyezik meg.

Vannak természetesen alapvető dolgok, kötelező fordítási eljárások, amelyek megkerülhetetlenek, tehát nem lehetnek különbözőek. Olyan szó szerkezetek, mondatok, sőt mondategységek szó szerinti megismétlődése azonban alig képzelhető el, mint például: „Az egyik a gyeregem (egyik esetben sem a gyereketem) ölte meg, még keresztvíz alá sem tartottuk...”; „Negyvenkét kilót nyomok”; „Én meg *mondom neki sorjában*” (...) „de senki se szól egy árva szót se”; „Ó meg, a *keserűit*, ebédet sem főzött”; „Utána még tíz-tizenegy napig alig tudott / nem tudott *megválni a szerencsétlen a lelkétől*”; „Muriere, a kutya igya a véred!”; „A fejem, *mint kókadt tyúk*, elpilledve”; sőt: „Nagyot vétettem. Az ember, Petrijá, sokat hibázik és vétekezik életében. És amikor a végét járja, bocsánatot kell nyernie.”

Ez vonatkozik a periférikus szóhasználatra valló ritka kifejezésekre is, mint a „senki egy árva *kukkot* nem szól”; „Ott van ám nagy *ispotály*” (amire a semleges szerbhorvát *bolnica* nem ad semmilyen konkrét indítást); a *teremburáját* alakú enyhe szitkozódás. Vagy észébe juthat-e

több fordítónak külön-külön az általános *vacsorázik* alak helyett a *vacsorál?*

Folytathatnánk még a példák sorát, de minék? A fordítónak illik ismeri az adott mű esetleges fordítási előzményeit, de úgy látszik, csak a maga munkája végeztével szabad a kezébe vennie. Ellenkező esetben legyen a talpán, aki ellent tud állni a „szirének lenyűgöző énekének”. Azt sem vitathatjuk viszont, hogy Szűcs fordítása esetenként jobb az alapul vett szövegnél: „Lementem a kúthoz. Háromszor-négyszer mérítettem úgy fél kofányit” — áll Vujicsics szövegében, és igaz ugyan, hogy a *kofa* magyarul vödört jelent, de a magyar olvasóban csupán a *piaci árus* képzetét keltheti fel, ezért jobb Szűcs változata: „Aztán lemegyek a kúthoz. Háromszor-négyszer méríték úgy egy félvödörnyit”, noha még oda kívánkozna, hogy miből.

Akárhogyan is volt, az elmondottak nyilván csak röpké epizódot jelenttek a regény teljes fordításában, közegellenállásának szívós leküzdésében. Ezt a folyamatot a műfordításnál különben nem is érdemes és méltányos apró részleteiben, hibáiban nyomon követni a prózafordítás végtelen áradatában, mert a „gyanútlan” olvasó önmagukban észre sem veszi, az élmény folyamatosságához fel sem használja őket. Az általános benyomások, élményrétegek lassan szövődnek, így egészében hasznos őket számon kérnünk.

A *Petrijá koszorújának* egyik ilyen, tartós következetességet igénylő problémaköre maga az egyes szám első személyű, az élőszavas előadásmód hajlékonyságát, vargabetűit követő közlés. Az a fiktív alaphelyzet, mintha Petrija közvetlenül az írónak beszélné el élettörténetét, de társalgópартnere közvetlenül egyetlen szót sem szól, csak a hősnő hozzá intézett szavaiban, néma replikáiban van jelen. Ahol ez az interakció hangsúlyozott, a magyar fordítás is híven tükrözi: „Mán dehogy. Dehogy sírok. Csak kissé ideges vagyok” (az más kérdés, hogy a *ma ne!* kapcsolatot így fordítom-e, vagy úgy, hogy *ugyan már*, dehogy sírok), más helyen: „Hát persze, hogy iszom. Többet is, mint három kupicát!”, és ugyanígy az egész regényt tarkító megszólításokban, mint a *jóember, hékás*. Ott viszont sokszor elsorvad a dialógus, ahol nem ilyen kézzelfogható, a beszélgetés helyére, idejére való utalásoknál, az ilyen elemet is tartalmazó szólásoknál. Nem rossz például önmagában az „Esküszöm a szemem világará”, de az *Ove* mi oči rámutatását hívebben tükrözi az: Itt folyton ki a szemem, ha nem igaz.

Bizonyos mértékben a szóbeliséghez kapcsolódik a regény fordításának kulcskérdése is, ez pedig Petrijának és világának *nyelvi megjelenítése*, és az ebből adódó részfeladatok. Petrija az isten háta mögötti falusi környezetben élő egyszerű asszony. Személyiségét ugyan átvilágítja veleszületett értelmessége, szenvedéseiből kovácsolódó embersége, de még ő is így vall önmagáról: „Mert hát olyan egyszerű asszony volt, mint jómagam, egy parasztasszony, akiben semmi fantázia sincs.” Irni-olvasni

nem tud. A számokat is csak ilyeténképp ismeri: „Kisilabizálok valamilyen számokat az ajtón — a számokhoz azért értek valamennyire.”

Mihailović nyelvileg hitelessé teszi mind az egyszerűséget, mind a természetes intelligenciát.

Az első érdekében a legtöbbszörösebb tájszavakat, vaskos kifejezéseket, egy adott nyelvjárásra jellemző ejtismódot ad hőse szájába: „*Niki mi više ne ostade*”; „*Šta si radela s ovo dete?*” „*čero*”; „*matika*”; „*velika opasno*”; „*mlogo*”; „*vadi neku nekiju*” az injekciju helyett stb. Még hozzá mindezt a mű teljességében, érvényesíti.

Mit tegyen a fordító egy adott nyelvjárással és a nyelvjárásiasággal általában? Ennek poétikája éppen csak körvonalazódik a szakirodalomban. Annyi biztos, hogy a Niš környéki dialektikust nem tükröztethetem a szegedi nyelvjárással, mert fölmerül az olvasóban, hogy miért éppen azzal. Tehát csak általános elemeket, jegyeket építhetünk be szövegbe, és a *köznyelvi norma alattiság* lesz az iránytű. Szűcs Imre is ezt a második utat választotta, például a következő esetekben: „Lerántom a szakadt *fuszeklit* . . .”; „Vigyorog azzal a nagy *lepcsés* szájával; „*Muszáj* volt úgy tennem”; „Mindketten *elődalogtak*”; „Inkább *naccsága* legyenek”. Csakhogy ezek az eredeti mű nyelvjárási intenzitásának nagyon gyenge jelzései, mert egyrészt ritkán fordulnak elő — az egyetlen röggöny után mindenhol *röntgen* áll —, másrészt pedig a legválasztékosabb, irodalmi nyelvezet semlegesíti a már megteremtett atmoszférát. Olyan szavak, mint a *műtő*, *nővér* (miért nem ápolónő?), *kérdem*; olyan idegen kifejezések, mint a *manőverezek* és, uram bocsá, *büntető expedíció*; olyan mondatok, alakulatok, mint: „csibét (miért nem csirkét?) *vágott neki*”, „Megint megmossa azokat a *kacsókat*” — és nem praclákat, kezét —, „De finom az *illatuk*”, „Megtaláltam a tavalyi *dugványozó fát*” (miért nem a *fúrót*, *palántafúrót*?). Vegyük végül a legfennköltebbet: „A mező *telehintve* hatalmas *fehészínú mezei százszorszóppal*, *sárga héricscel*, a *kékeslila iriszek* meg a *vörös bazsarózsák* is ott *pompáztak*.” Nem vitás, hogy ez ihletett szép fordítás, végső hatásában mégis ferdítés, mert ilyen szavakat, virágneveket egy parasztasszony aligha használ. Az elérni kívánt hatást legtöbbször nem lehet az eredetivel azonos mondatban és formában megvalósítani, így máshol kell visszaadni. Erre a magyar nyelv is rengeteg lehetőséget kínál: a férjem, *bolgár*, jön, *abroncs* helyett álló *uram*, *bulgár*, *gyűn*, *abrincs* csak töredékei ennek a lehetőségeknek. Leleményes alkalmazásuk nem is teszi a hőst neveltségessé, amint ezt Domonkos István Kormányelvtörésben c. műve is tanúsítja, a nyelvi kifejezőkészség széthullásának vonatkozásában.

Petrija értelmességét, természetes intelligenciáját találó megfigyelései, ízes, szólásokkal, tankintott népi előadásmódja tükrözi. A főhős, és vele együtt Mihailović is, otthonossággal mozog a paraszti élet dolgaiban, sőt a bányászati szakkifejezésekben is. Szűcs Imrének nem kis igyekezetet jelenthetett ennek magyar megfeleltetése, s kétségek így is maradtak:

„A makk kiperdül *gubacsából* a vén tölgyfán” — olvashatjuk egy helyen, holott a makkknak *kupacsa* van. Máshol valaki „a háromlábú ló-cára ül”, pedig arról leesne, mert magas padként négy lába van, az eredetinek a *kisszék* felelne meg. Máshol *ormórról* beszél a fordító a bánya leírásában, amely viszont földhányást jelent, de csak a szöveztetben.

A szólások a nyelvi jellemzés jó eszközei, főleg akkor, ha poétikai értékükön túl jól illeszkednek a beszédhelyzetbe, és azonnal, mozgósítják az olvasó képzettársítását. Ez ismét csak próbára teszi a fordítót, esetünkben legtöbbször sikerrel, de dilemma itt is maradt. Az nem baj, ha esetenként a magyarban nem használt, de világos utalású frazémát alkalmazunk, mint az „úgy gyűlöltem, mint kotlós a kócmadzagor”, de az alaki torzulások folytán már nem is érezzük az alakulatot szólásnak, mint az első fejezet címében: „Igyál vizet és hallgass”, de ilyen formában igen: *Vegyél vizet a szádba*, és hallgass.

Még áttételesebben hatnak a szavak szerint lefordított, magyarra hasonlított szólások. Például: „Pislogott a bírora, mint a szanka a déli szélre” (nálunk esetleg a béka pislog a miskolci kocsonyában), vagy: „Tönkre-megy, mint Görögország”, „A hasamat a számban éreztem”. Nagyon kevés magyar ember gondolná az utóbbiról, hogy a szülés előtt álló nők mondják — szerbhorvátul — a hasukra, mivel erre az *alig tudtam már vinni a dinnyét* a megfelelő. Szintén félresikeredett a „majd főzök én mektek feketelevest”, illetve a „megy, mint a fehér tulipán”. Számunkra is fenyegető a feketelevest, ha még hátravan, szólásban főzni azonban nem szoktuk, inkább jól befűtünk valakinek. A fehér tulipán is megindító, de ha valaki szándéka ellenére is nagyon békésen megy valahová, azt mondjuk, megy, mint a kis angyal.

Sarkallatos, legtöbbször csak egymás rovására megvalósítható tendenciái a fordításnak az *eredeti mű atmoszférájának*, *helyi színeinek* átmentése, illetve a *közérthetőség*. Az eredeti mű számos egyedi jellegzeteségre utal, tájegységekre, kommunikációs sajátságokra, folklórra, amit nem könnyű a magyarban érzékeltetni, hogy megmaradjon az idegen világ varázsa is, az élményszerűség is. Ilyen a tegezésnek a szerb környezetben egész másként megvalósuló aránya (Petrija az anyósát és az egész falut tegezi), vagy hogy a boszorkányok a regényben bunikósbotokon szálguldanak tova, nem pedig seprőnyélen, mint magyar pályatársaik. Külön csoportot képeznek a tulajdonnevek érdekes típusai, az úgynevezett beszélőnevek, amelyek élő kapcsolatban vannak az elnevezés tárgyával. Ezeket Szűcs le is fordítja magyarra, mint a *Béka Misát* (csúfnév), a *Jó Szerencsét*, amely szerinte bánya neve, de az „Akkor meghallottam, hogy a Jó szerencse nevű bányában egy vendéglős asszonyt keres felszolgálónak” mondat olvasatán inkább *bányatelepnek* fordítanánk (bányába ugyanis aligha kell felszolgáló) vagy a *Cigányt*, *Kormost* kutyanevekként. Eljárása kevésbé sikerült a *Maradjbékén* kutyanevnél, a *Stanimir* megfelelőjeként. Tessék csak elképzelni, hogy így intjük magunkhoz hű ebünket...

Szükségtelen elfordítani az olyan nevet, mint a *Babina Glava, Vén-asszony Csúcs* tárnaelnevezésként, mert valóságvonatkozása az eredeti befogadó, használó számára is elhomályosult, viszont más eljárást kellett volna alkalmazni az *Úveges határ* megnevezésben. Petrija magyarázatából ugyanis az derül ki, hogy „ott bizonyára olyan kemény kukoricát termett, mint az üveg”, csakhogy a magyar a kukoricát az acélhoz hasonlítja ilyen esetben, tehát a szöveggörnyezet az *Acélos, Acelas* neveket igazolta volna.

Felettebb talányos a magyar kiadás következő részlete: „Oltózz fel — mondja . . . — ej ti *boszorkányok*, mit ki nem találtok — mondja.

„*Énrám ugyan nem illik a célzás, mert a férjem bányász, ide a faluba meg parasztlányként jöttem.*” Miért nem lehet egy bányász feleségét, egy parasztlányt boszorkánynak nevezni, amikor ez a nem túl megtisztelő cím nincs származáshoz kötve? Az eredeti szövegben található *baraba* szó mindent világossá tesz, illetve a *csavargó, vándormunkás vagy a báráber* magyar jelentése.

Végezetül csak néhány összefoglaló megjegyzést tegyünk! A sorjázó példák egyáltalán nem azt kívánják bizonygatni, hogy a *Petrija koszorúja* magyar fordítása rosszabb lenne az átlagnál, sőt . . . Csak kulturális életünkben nincs nagyon hagyománya, hogy ikissé alaposabban megméregessük a „nemzetnek szánt ajándékot”.

Másrészt még egyszer vissza kell térnünk arra, hogy Petrija alakjának nyelvi elrajzolása, nyelvezeti kimosdatása a fordítás legfőbb hiányossága. A kiindulónyelvi műben az „idegen közlésnek”, a hősnő előadásmódjának norma alattisága érzékelteti, hogy a kvázi háttérben maradó író nem azonosul teljesen alakjával. Ezzel szemben mi történt a magyar szövegben? Délibábként az eredeti mű fölé emelkedett, és azt ilyen tüneményként is tükrözi.

PAPP György

VAJDASÁG FÖLDRAJZI NEVEIRŐL

Matijevics Lajos: *Vizeknek szarváról.* (Földrajzi neveink). Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982.

A földrajzi nevek keletkezésének gyakorlati oka van: az ember tájkozódni akar a tájban, s ezt a táj jegyeinek általános (köznévi) vagy különleges (tulajdonnévi) megjelölésével éri el. Az elnevezés módja az elnevező és a táj egymáshoz való viszonyától függ: lélektani alapját, nyelvi megjelenési formáját tekintve az elnevezőre, tartalmát tekintve pedig a tájra jellemző. Legrégibb írásos nyelvi emlékeink (birtokpercek, határjárások, birtokadományozások stb.) jó része tartalmaz földrajzi neveket. A történeti földrajz, településtörténet, nyelvészet azonban csak forrásként